

## ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ФІЛОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ

УДК378:80-057.875

О. В. Караман

ORCID ID 0000-0002-9210-0927

### ФОРМУВАННЯ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

*У статті визначено змістові характеристики методичної компетентності студентів-філологів – майбутніх учителів української мови і літератури та окреслено ефективні шляхи її формування, здійснено ретроспективний аналіз праць дослідників з проблеми формування методичної компетентності майбутніх учителів, проаналізовано підходи науковців до визначення ключового поняття – методична компетентність.*

*З'ясовано, що, виконуючи професійні обов'язки, вчитель української мови і літератури методично реалізується у двох видах діяльності: предметно-методичній і науково-методичній, які виявляються під час навчання української мови в класі, з одного боку, і науково-педагогічний дослідницькій творчості (особливо в школах (класах) з поглибленим вивченням та профільній школі – з іншого).*

*Особливу увагу приділено структурі методичної компетентності вчителя української мови і літератури та описові її складників. Акцентовано увагу на тому, що під час навчання у виші майбутніх учителів-словесників важливо забезпечувати чітке структурування системи професійних цінностей, настанов, світоглядних позицій, зростання активної суб'єктної позиції, набуття вдосконалення професійно важливих якостей, необхідних для майстерної професійно-педагогічної діяльності, зокрема креативність, самоефективність, емпатія, комунікативність, акмеологічність, креативність тощо. Окреслено вектори ефективного формування методичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.*

**Ключові слова:** *методична компетентність учителя української мови і літератури; методична культура вчителя; структура методичної компетентності; шляхи формування методичної компетентності; методична культура майбутнього вчителя української мови і літератури.*

**Вступ.** Нині вища школа в Україні перебуває в стані докорінних трансформацій, зумовлених євроінтеграцією вітчизняної освіти, що спрямовує на посилення уваги педагогів до якості підготовки кваліфікованих фахівців. Реалізація компетентнісної парадигми актуалізує процеси модернізації навчання філологів – майбутніх учителів української мови і літератури, що матимуть широке функційне поле діяльності, а відтак і багатоаспектні завдання в царині лінгводидактики, якісна реалізація яких залежить від рівня їхньої підготовки у вищому навчальному закладі. Нова освітня парадигма визначила одним із пріоритетних завдань підготовки майбутнього вчителя української мови і літератури формування його методичної компетентності.

Актуальність статті зумовлена вимогами суспільства до якості навчання української мови на різних щаблях мовної освіти, обмеженістю умов для розвитку методичної компетентності словесника в його майбутній професійній діяльності; сучасними вимогами до професійної компетентності вчителів української мови і літератури, а також необхідністю аналізувати власний методичний досвід, адекватно кваліфікувати наявні методичні труднощі й прогнозувати шляхи науково доцільного їх вирішення.

На основі аналізу й синтезу різновекторних підходів до з'ясування змісту, структури й функції методичної компетентності виокремили три напрями дослідження проблеми. Перший з них визначає зміст, структуру, особливості професійної діяльності словесників у навчанні української мови в загальноосвітніх закладах України (О. Біляєв, З. Бакум, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, К. Климова, О. Копусь, О. Кучерук, Л. Мамчур, С. Омельчук, М. Пентилок); другий – пов'язаний із дослідженням професійно-педагогічної компетентності та її складників (Н. Бібік, І. Зимня, Б. Ельконін, А. Коломієць, Н. Кузьміна, М. Левківський, О. Локшина, А. Маркова, Л. Мітіна, В. Монахов, О. Мармаза, О. Овчарук, Є. Павлютенков, О. Пометун, І. Прокопенко, О. Савченко, С. Сисоєва та ін.), зокрема методичної (І. Зимня, О. Семенов, Н. Остапенко, Г. Грибан, О. Кучерук); третій напрям стосується процесу вдосконалення методичної компетентності на засадах андрагогіки в системі підвищення кваліфікації (Г. Данилова, Л. Даниленко, І. Жерносок, Н. Клокар, О. Мариновська, Н. Ничкало, В. Олійник, Н. Протасова, В. Семиченко, Т. Сорочан, О. Сухомлинська та ін.).

Вивчення студій українських педагогів і лінгводидактів (Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко,

В. Дороз, А. Нікітіна, Г. Михайловська, Р. Мельникова, М. Пентилок, В. Сидоренко, Л. Скуратівський, Г. Шелехова та інші) дало підстави визначити предметно-методичну діяльність словесника як діяльність у галузі навчання учнів української мови спрямовану на: реалізацію змісту мовної освіти, діяльність щодо відбору навчального матеріалу й організації його засвоєння, роботи з розвитку мовлення учнів, виявлення й оцінювання їхніх знань, умінь і навичок (предметних і ключових компетентностей), забезпечення процесу навчання української мови задля формування комунікативної, мовної, мовленнєвої, соціокультурної та інших компетентностей школярів, визначених насамперед у нормативно-правових документах сучасної освіти стосовно навчання української мови (Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої освіти, Державний стандарт загальної середньої освіти. Українська мова, Державна національна програма «Освіта. (Україна ХХІ століття)», Концепція мовної освіти, чинні програми з української мови).

**Метою статті** є обґрунтування змісту методичної компетентності майбутніх учителів української мови літератури та висвітлення ефективних шляхів її формування.

**Завдання статті:**

- 1) проаналізувати складники методичної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури;
- 2) запропонувати визначення методичної культури майбутнього вчителя української мови і літератури;
- 3) окреслити продуктивні шляхи формування методичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури в умовах сучасної університетської освіти.

**Аналіз складників методичної компетентності.**

Важливим для нашого дослідження є врахування того чинника, що, виконуючи професійні обов'язки, майбутній учитель української мови літератури методично реалізується у двох видах діяльності: предметно-методичній і науково-методичній, які виявляються під час навчання української мови в класі, з одного боку, і науково-педагогічній дослідницькій творчості (особливо в школах (класах) з поглибленим вивченням та профільній школі – з іншого). Здійснюючи творчу діяльність у умовах профільної школи, вчитель здебільшого використовує специфічні методи й прийоми навчання та отримує спеціальний «продукт» діяльності – мовну особистість учнів.

Предметно-методичну діяльність визначаємо на підставі пріоритетності української мови як навчального предмета у школах усіх типів. Відповідно до закономірностей навчання, на основі яких функціонує навчальний процес,

методика навчання української мови визначає зміст, форми організації, технологію проведення уроків, застосування ефективних методів, прийомів, засобів навчання, забезпечує реалізацію принципів навчання. Тому, предметно-методичну діяльність майбутнього вчителя української мови і літератури розглядаємо, по-перше, як послідовну, систематичну роботу в аспекті навчання учнів української мови на всіх щаблях мовної освіти; по-друге, як шкільний предмет, за допомогою якого опановуються учнями шкільні предмети навчального плану.

Ретроспективний аналіз наукових праць дозволив з'ясувати, що науковці, аналізуючи складники методичної компетентності педагогів, досліджували їх в аспекті предметно-методичної або науково-методичної діяльності. Так, О. Лебедева розглядає методичну компетентність у предметно-методичній площині як знання в галузі дидактики, методики навчання предмета, умінь логічно обґрунтовано проектувати навчальний процес відповідно до конкретної дидактичної ситуації. Дослідниця виокремлює в структурі методичної компетентності педагога загальнометодичну (дидактичну) компетентність і спеціальну методичну компетентність (Лебедева, О. В. 2007, с. 5-6). На її думку, до загальнометодичної (дидактичної) компетентності належать умінь: аналізувати зміст задля виділення обсягу і рівня складності навчального матеріалу, що має бути засвоєний; визначати навчальні, розвивальні і виховні цілі уроку; умінь планувати навчальний процес у межах взаємопов'язаних уроків; мотивовано обирати провідний метод навчання для конкретного уроку та організувати пізнавальну діяльність учнів відповідно до його специфіки; здійснювати аналіз і самоаналіз навчального процесу (уроку); організувати навчальну діяльність учнів із підручником на уроці й удома. Спеціальна методична компетентність учителя має включати умінь планувати й проводити експерименти, організувати виконання навчальних завдань, проводити лабораторні та практичні роботи з урахуванням їх місця в навчальному процесі залежно від провідного методу навчання у взаємозв'язку з іншими елементами уроку (Лебедева, О. В. 2007, с.9).

Г. Грибан і О. Кучерук виокремлюють такі складники: загально педагогічні (пов'язані з самореалізацією у сфері педагогічної творчості, оригінальним моделюванням навчально-виховного процесу, творчим мисленням, нестандартним розв'язанням педагогічних ситуацій, проведенням і аналізом уроків, позакласних заходів) і спеціальні (які впливають зі специфіки курсу методики української мови, зокрема вміння працювати з навчально-методичною літературою, аналізувати труднощі в засвоєнні учнями мови і добирати шляхи їх подолання, роз-

робляти на основі власного фахового й особистісного досвіду інноваційні методи, технології навчання мови, складати систему мовно-мовленнєвих вправ і завдань, організувати підготовку до переказів і творів, аналізувати текст з погляду функціонування в ньому мовних одиниць, проектувати й проводити роботу над різними видами мовних помилок) і комунікативні (пов'язані з культурою мовлення, технікою виразного мовлення, ефективністю і щирістю спілкування залежно від комунікативної педагогічної ситуації) (Грибан Г., Кучерук О., 2003, с. 110).

На думку науковці, методична компетентність учителя української мови і літератури в аспекті засобів формування знань, умінь і настанове засвоєння педагогом нових методичних і педагогічних ідей, підходів до навчально-виховного процесу в сучасних особистісно зорієнтованих, розвивальних, креативних тощо технологіях, володіння різними методами і формами організації допрофільного і профільного навчання (активні, інтерактивні, методи кооперативного навчання, методи роботи із невстигаючими та обдарованими учнями, методи стимулювання творчої діяльності учнів різного віку, компетентісно зорієнтований та диференційований, комунікативно-діяльнісний, соціокультурний підходи на підставі психофізичних та індивідуально-особистісних якостей учня, методи керівництва рефлексивною діяльністю учнів, методи дистанційного навчання), з-поміж арсеналу методів і завдань – семінари, колоквиуми, диспути, рольові ігри, керовані дослідження, проекти та відповідно проблемно-пізнавальні, проблемно-ситуативні, конструктивні, творчі та ін.; в умовах допрофільної підготовки формування портфоліо учня, тобто оцінювання особистісних досягнень учня, рівня оволодіння відповідними вміннями, труднощів у засвоєнні навчального матеріалу, позитивних мотивів тощо; уміння працювати з нормативними документами, навчально-методичними матеріалами, розробляти методичні посібники, дидактичні матеріали, посібниково-хрестоматійні довідники для учнів із курсу мови і літератури тощо.

Дослідники (І. Зязюн, І. Ісаєв, Н. Кузьміна, А. Реан, В. Сластьонін, В. Семиченко, С. Сисоєва, П. Щербань та ін.) визначають інтегрованим показником ефективності діяльності вчителя в науково-методичній площині методичну культуру, яку розуміють як вищу форму активності й творчої самостійності, як стимул й умову вдосконалення процесу навчання, як передумову для виникнення нових методичних ідей і шляхів їх реалізації. У педагогічній науці професійну культуру вчителя визначають як складне утворення, що є впорядкованою сукупністю загальнолюдських цінностей, професійно-ціннісних орієнтацій і рис особистості, універсальних способів пізнання і гуманістичної технології педагогічної діяльності. Творчість, як форма

розвитку, в поетапному становленні проходить шлях рух-діяльність-творчість, формуючи спосіб буття справжнього гуманізму (гуманістичної культури). Це співвідношення можна розглядати і з позиції діяльнісного підходу, де культура є «соціально значущою творчою діяльністю в діалектичному взаємозв'язку її результативності (визначеній у нормах, цінностях, традиціях, знакових і символічних системах тощо) та її процесуальності, що передбачає засвоєння людьми вже наявних результатів творчості, тобто перетворення досягнень, досвіду людської історії у внутрішні досягнення індивіда, який втілює ці досягнення у своїй соціальній діяльності, спрямованій на перетворення дійсності і самої людини» (Курлянд З. Н., 1992, с. 7). Становлення власного «Я» відбувається через багатогранність форм культури (культуру доцільно трактувати як «об'єктивацію людської творчості») (Курлянд З. Н., 1992, с. 97), однією з яких є педагогічна. Дослідники розглядають педагога як носія та взірця культури, її творіння і творця. Професіоналізм і творчість педагога набувають сенсу лише в контексті культури, а педагогічну творчість слід вважати смислоутворювальним чинником особистісної характеристики педагогічного професіоналізму (Громкова М. Т., 2003, с. 157).

#### **Методична культура вчителя української мови.**

*Методичну культуру* вчителя української мови трактуємо як характеристику ступеня ефективності включення його до діяльності з використання методичних і лінгводидактичних знань, форм транслявання передового педагогічного досвіду задля підвищення якості знань учнів з української мови.

Визначальною ознакою методичної культури словесника є його здатність спостерігати, оцінювати, самоідентифікувати себе з методичним ідеалом і на цій основі робити прогнози для себе та інших. Цей процес відбувається в кілька послідовних етапів: від складнощів осмислення до сумнівів, «обговорення» їх із самим собою і, відповідно, пошуку виходу зі складної ситуації та безпосередньо до предметно-методичної діяльності.

Найбільш перспективним напрямом розвитку методичної компетентності вчителів української мови у предметно-методичній діяльності дослідники вважають розвиток методичного мислення (О. Зубков, Т. Кочарян, О. Нагреллі). Усвідомлюючи безумовний зв'язок спектральних властивостей і характеристик, що входять до складу методичної компетентності, вважаємо її складниками високу загальну і філологічну ерудованість, комунікативну й ораторську досконалість, ортодоксальність професійного мислення, здатність до художньо-естетичної творчості, асоціативність і образність мислення, творчу уяву, педагогічну креативність, відкритість новому перспективному досвіду, самотність суджень, педагогічних ідей, позицій тощо.

На нашу думку, під час навчання у вишій майбутніх учителів української мови і літератури важливо забезпечити чітке структурування системи професійних цінностей, настанов, світоглядних позицій, зростання активної суб'єктної позиції, набуття вдосконалення професійно важливих якостей, необхідних для майстерної професійно-педагогічної діяльності, зокрема креативність, самоефективність, емпатія, комунікативність, акмеологічність, креативність тощо.

**Основні шляхи формування методичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури.** До основних шляхів формування методичної компетентності майбутніх учителів української мови й літератури відносимо:

- вивчення державних документів з актуальних питань освіти й національного виховання;
- самостійне опрацювання наукової мовознавчої, психолого-педагогічної, методичної, лінгвістичної літератури, тобто самоосвіта;
- вивчення продуктивного досвіду роботи вчителів-словесників;
- участь у конференціях, педагогічних читаннях, семінарах;
- заняття в гуртках і проблемних групах;
- відвідування й аналіз уроків учителів-словесників;
- накопичення методичних матеріалів на різних носіях, що віддзеркалюють передовий педагогічний досвід, забезпечують ефективне проведення уроків (портфоліо).

Учитель має знати державні документи з актуальних питань освіти й національного виховання (концепції навчання української мови й виховання в школах України, стандарти мовної освіти, програми) тощо. До того ж учитель має швидко орієнтуватися в сучасних мовознавчих і мовленнєвознавчих теоріях.

Про зміни що стосуються навчально-виховного процесу, нове в мовознавстві й методиці навчання української мови повідомляється на сторінках фахових часописів. Крім того, обговорюється зміст інноваційних підручників, узагальнюю методичні здобутки досвідчених учителів української мови і літератури, дається інформація про нові видання, що побачили світ, публікуються конспекти кращих уроків і позакласних заходів та багато інших, цікавих для вчителя матеріалів. Тому систематичне ознайомлення з інформаційним ресурсом методичних часописів сприяє формуванню методичної компетентності майбутніх учителів української мови й літератури.

Значний потенціал мають міжпредметні проекти, що спираються на знання студентів з різних дисциплін, наприклад, «Роль мовної особистості в історії» (риторика, історія), «Мовленнєвий портрет сучасного учня (студента)» (соціолінгвістика, психологія). Цікавими є проекти, запропоновані в межах опанування курсу методики навчання української мови, зокрема укладання параграфів шкільного підручника, збірника диктантів, переказів, текстів для аудіювання, читання, перекладу тощо.

**Висновки.** Отже, розвиток методичної компетентності майбутніх учителів української мови і літератури ефективніше в спеціально створеній системі роботи, яка враховує особливості організації освітнього процесу в умовах сучасного вишу, запиту й потреби суспільства, когнітивний потенціал студентів.

**Перспективним напрямом дослідження** вважаємо розроблення методики формування методичної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури засобами дистанційного та Internet- навчання.

#### Література

1. **Грибан Г. В.** Методика викладання української мови в середній школі : зошит-посіб. для лаб. робіт студ.-філологів вищ. пед. навч. закл. / Г. В. Грибан, О. А. Кучерук. – К. : Кондор, 2003. – 120 с.
2. **Громкова М. Т.** Психология и педагогика профессиональной деятельности / М. Т. Громкова. – М. : Юнити-Дана, 2003. – 416 с.
3. Дидактика : навч. посіб. / І. В. Малафіїк. – К. : Кондор, 2009. – 406 с.
4. **Курлянд З.** Формирование и развитие профессиональной устойчивости учителя : дис. ... д-ра пед. наук / З. Курлянд – Одесса, 1992. – 353 с.
5. **Melekhina M. B.** Recursive Model of a Methodical Competency Formation of a High School Teacher in the Context of Competency-Based Education / M. B. Melekhina // International Education Studies; Vol. 8, No. 2; 2015. – doi:10.5539/ies.v8n2p142. – 142 – 150 pages.

#### References

1. **Hryban H. V.** Metodyka vykladannia ukrainskoi movy v seredniy shkoli: zoshyt-posib. dla lab. robit stud.-philolohiv vyshch. ped. navch. zakl. Methodology of Ukrainian language teaching in the secondary school : work-book for lab work of student-philologists at high pedagogical institutions / H. V. Hryban, O. A. Kucheruk. – K. : Kondor, 2003. – 120 p.
2. **Hromkova M. T.** Psychologiya i pedagogika profesiinoi diyalnosti. Psychology and pedagogy of professional activity / M. T. Hromkova. – M. : Yuniti-Dana, 2003. – 416 p.
3. Dydahtyka: navch. posib. Didactics: training supply. / I. V. Malaphiik. – K. : Kondor, 2009. – 406 p.

4. **Kurlyand Z.** Formirovanie i razvitie professionalnoi ustoichivosti uchitelia. Formation and development of teacher's professional steadiness: dis. ... d-r ped. science / Z. Kurlyand – Odessa, 1992. – 353 p.

5. **Melekhina M. B.** Recursive Model of a Methodical Competency Formation of a High School Teacher in the Context of Competency-Based Education / M. B. Melekhina // International Education Studies; Vol. 8, No. 2; 2015. – doi:10.5539/ies.v8n2p142. – 142 – 150 pages.

#### **О. В. Караман. ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА**

*В статье определено содержание методической компетентности будущих учителей украинского языка и очерчены эффективные пути реформирования, осуществлено ретроспективный анализ работы исследователей по проблеме формирования методической компетентности будущих учителей, проанализированы подходы ученых к определению ключевого понятия – методическая компетентность.*

*В статье принято во внимание тот фактор, что, выполняя профессиональные обязанности, учитель украинского языка методично реализуется в двух видах деятельности: предметно-методической и научно-методической, которые выявляются в ходе обучения украинскому языку в классе с одной стороны, и научно-педагогическим исследовательским творчеством (особенно в школах (классах) с углубленным изучением и профильной школе - с другой).*

*Особое внимание уделено структуре методической компетентности учителя украинского языка и описанию составляющих. Акцентировано внимание на том, что в процессе будущих учителей-словесников обучения в вузе необходимо обеспечить четкое структурирование системы профессиональных ценностей, установок, мировоззренческих позиций, рост активной субъектной позиции, приобретение совершенствования профессионально важных качеств, необходимых для качественной профессионально-педагогической деятельности, в частности креативность, самоэффективность, эмпатию, коммуникабельность, акмеологичность, креативность и тому подобное. Намечены пути эффективного формирования методической компетентности будущих учителей украинского языка.*

**Ключевые слова:** *методическая компетентность учителя украинского языка; структура методической компетентности; пути формирования методической компетентности; методическая культура учителя.*

#### **O. Karaman. FORMATION OF METHODOICAL COMPETENCE OF FUTURE UKRAINIAN LANGUAGE TEACHERS**

*The content of methodical competence of future Ukrainian language teachers was defined in the article. There were drawn the effective ways of the competence formation, it was made the retrospective analysis of researchers works at issues of future teachers methodical competence formation, there were analyzed the scientists' approaches to the key definitions determination – methodical competence.*

*It was taken into consideration that being under the professional obligations, the teacher of Ukrainian language systematically realized in two types of activities: substantially-methodical and scientifically-methodical, which are exposed during the Ukrainian language teaching in class from one side and scientific-pedagogical exploratory creativity (especially at schools with advanced studying and vocational school) from the other side.*

*The particular attention was given to the structure of the methodical competence of Ukrainian language teachers and its components describing. Attention was concentrated at fact that during the university studying of future philologists it was important to provide the well-defined structure of professional values system, instructions, world-view items, the active entity position, acquirement the professional qualities improvement, which were necessary for masterly professional-pedagogical activity, especially creativity, self-effectiveness, empathy, communicativeness, acmeological and so on. There were drawn the effective ways of future Ukrainian language teachers methodical competence formation.*

**Key words:** *the Ukrainian language teacher's methodical competence; methodical competence structure; the ways of methodical competence formation; teacher's methodical culture.*

#### **Рецензенти**

Горошкіна О. М. – д. п. н., проф.

Чернуха Н. М. – д. п. н., проф.

*Стаття надійшла до редакції 22.04.15*

*Прийнято до друку 23.04.15*